

La mort d'Ivan Ilitx, de Tolstoi: un model de tenir cura

Ester Busquets

Universitat de Vic; Institut Borja de Bioètica. Universitat Ramon Llull. Comissió Deontològica del Col·legi Oficial d'Infermeres i Infermers de Barcelona; Societat Catalano-Balear d'Infermeria. Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i Balears. Barcelona.

Introducció

La literatura, com el cinema o el teatre, ens permet endinsar-nos en les experiències més profundes que vivim les persones. L'amor, la felicitat, el sofriment, la mort... són vivències que han inspirat moltes obres de la literatura universal. En aquest article ens proposem, a partir de la lectura de la novel·la *La mort d'Ivan Ilitx*, del rus Lev Tolstoi, analitzar com vol ser cuidada i acompanyada la persona en el seu procés de malaltia i mort.

El propòsit d'aquest article sobre *La mort d'Ivan Ilitx* no coincideix amb exactitud amb el propòsit de l'autor. En aquesta novel·la, Tolstoi vol mostrar com el dolor físic i psicològic indueixen a una metamorfosi, a una transformació de la pròpia existència. La intuïció de la proximitat de la mort “*empeny Ivan Ilitx a un immisericordiós examen de consciència, a revisar gradualment i mentalment les diverses etapes de la seva vida. I aquesta revisió el persuadeix que de fet, la seva vida ha estat “mal viscuda”*”¹. Així, el tema central de l'obra es troba en aquesta pregunta d'Ivan Ilitx: “*I si la meua vida hagués estat una equivocació?*”. Segons el prestigiós escriptor rus Vladimir Nabokov, “*en realitat aquesta no és la història de la mort d'Ivan, sinó la història de la vida d'Ivan*”². Tanmateix, la narració –tal vegada secundària– de la mort d'Ivan Ilitx és un bon instrument per ajudar els professionals de la salut a reflexionar sobre l'experiència de la malaltia i comprendre com tenir cura d'un malalt d'una manera excel·lent.

Veurem com el protagonista, Ivan Ilitx, s'irrita davant el sofriment provocat per la malaltia i com es tranquil·litza davant Gueràssim, el seu criat, que és l'única persona que el cuida, el comprèn i no li menteix. Per contribuir a poder fer aquesta reflexió, l'article s'estructurarà en tres parts.

En la primera se situarà breument *La mort d'Ivan Ilitx* en el marc general de l'obra de Lev Tolstoi. En la segona part es presentarà, més que un resum de l'argument de *La mort d'Ivan Ilitx*, un text de la novel·la que permeti veure com Gueràssim té cura del malalt. La tercera part consistirà en una anàlisi sobre l'acompanyament exquisit de Gueràssim, el criat, envers Ivan Ilitx.

La mort d'Ivan Ilitx en l'obra de Tolstoi

La celebració del centenari de la mort de Lev Tolstoi (Iàснаia Poliana, 1828 – Astapovo, 1910) ha desencadenat –com diu el crític literari Carles Barba– “*una autèntica allau d'edicions de les seves obres i de la seva persona*”³. Tolstoi és considerat, juntament amb Dostoievski, l'escriptor més important de la segona meitat del segle XIX i un dels novel·listes més excepcionals de tots els temps. Com diu Francesc Torralba: “*En el panteó dels clàssics de la literatura universal és precís situar l'obra novel·lística de l'escriptor rus L. Tolstoi que, junt amb F. Dostoievski, representa un dels moments estel·lars de les lletres russes*”⁴.

En l'extensa producció literària de Tolstoi cal destacar tres grans novel·les llargues: *Guerra i pau*, *Anna Karenina* i *Resurrecció*. Entre les seves millors novel·les curtes sobresurten: *La mort d'Ivan Ilitx*, *Els cosacs*, *Hadji Murad* i *El pare Sergi*. El belga Daniel Gillès, autor d'una biografia clàssica de Tolstoi, afirma que de totes les obres del literat rus, *La mort d'Ivan Ilitx*, publicada l'any 1886, és “*una novel·leta magistral, sens dubte la millor que ha sortit de la seva ploma*”⁵. Tot i que molts dels crítics de l'obra de Tolstoi no sostindrien exactament aquesta afirmació, segons V. Nabokov *La mort d'Ivan Ilitx* és “*l'obra més artística, la més perfecta i la més refinada de Tolstoi*”⁶. Més encara, Mahatma Gandhi considerava aquesta obra la millor novel·la de tota la literatura russa.

El procés de malaltia i mort d'Ivan Ilitx

Ivan Ilitx era un funcionari gris que aspirava a l'ascens laboral per tal de garantir el seu benestar i continuar formant part del món burgès. Casat per conveniència amb Prascóvia Fiódorovna es va veure forçat, després d'un temps de relació entranyable amb la seva dona, a crear un món al marge d'una família que no suportava. La seva vida

Correspondència: Ester Busquets i Alibés
C/ Sagrada Família, 7
08500 Vic
Tel. 938 816 025 (ext. 2013)
Adreça electrònica: ester.busquets@uvic.cat

centrada en el treball i guarnida d'aparença va canviar sobtadament quan es va posar malalt. Ivan Ilitx veia que es moria i tant el dolor com l'angoixa eren permanents, però va trobar el consol en Gueràssim:

“Gueràssim era un mugic jove, net i fresc, que s’havia engreixat amb el menjar de ciutat. Sempre estava alegre, tranquil. Al començament, la presència d’aquell home vestit a la russa, sempre polít, que feia aquella feina repugnant, torbava Ivan Ilitx.

Un dia es va alçar de l’orinal incapaç de tirar-se els pantalons amunt, es va deixar caure sobre una butaca flonja amb horror, va contemplar-se les cuixes nues i sense forces, amb els músculs marcats nítidament.

Va entrar Gueràssim amb pas ferm i lleuger, escampant al seu voltant una agradable olor de quitrà de les botes feixugues i de frescor de l’aire d’hivern. [...] i, sense mirar Ivan Ilitx, contenint-se de forma evident per no ofendre el malalt amb l’alegria de viure que li brillava a la cara, va anar cap a l’orinal.

–Gueràssim –va dir fluixet Ivan Ilitx.

Gueràssim es va estremir, visiblement temorós d’haver comès algun error, i amb un moviment ràpid va girar cap al malalt la cara fresca, bondadosa, senzilla i jove, en què tot just començava a insinuar-se la barba.

–Què mana?

–Suposo que això deu ser desagradable per a tu. M’has de perdonar. Jo no ho puc fer.

–I ara, Senyor! –i els ulls li van brillar i va ensenyar les dents blanques i joves–. Per què no m’he d’esforçar? Vostè està malalt.

I amb mans fortes i hàbils va fer la feina habitual i va sortir amb pas lleuger. Al cap de cinc minuts va tornar igualment lleuger.

Ivan Ilitx continuava assegut a la butaca.

–Gueràssim –va dir, quan aquest va haver deixat l’orinal net–, ajuda’m, si us plau, vine aquí –Gueràssim hi va anar–. Aixeca’m. Jo sol no puc i he enviat Dmitri a fora.

Gueràssim s’hi va acostar; amb braços forts, tan lleugers com el seu pas, el va agafar amb destresa, el va alçar suaument i el va sostenir amb una mà; li va tirar els pantalons amunt amb l’altra mà i va voler asseure’l. Però Ivan Ilitx li va demanar que l’acompanyés al sofà. Gueràssim, sense cap esforç ni pressió aparent, el va conduir, gairebé el va portar, al sofà i l’hi va asseure.

–Gràcies. Que bé que ho fas tot, amb quina traça...

Gueràssim va tornar a somriure i va voler anar-se’n. Però Ivan Ilitx estava tan bé amb ell que no el volia deixar marxar.

–Una altra cosa: acosta’m aquesta cadira, si us plau. No, aquella posa-me-la sota les cames. Estic més bé quan tinc les cames enlaire.

Gueràssim va portar la cadira, la va col·locar sense fer soroll al mateix temps que la deixava a terra, va alçar les cames d’Ivan Ilitx i les hi va posar al damunt; a aquest

li va semblar que estava més bé quan Gueràssim li tenia les cames alçades.

–Estic més bé quan tinc les cames enlaire –va dir Ivan Ilitx–. Posa-m’hi a sota aquest coixí.

Gueràssim ho va fer. Va tornar a alçar-li les cames i l’hi va posar. Ivan Ilitx va sentir-se altre cop millor mentre Gueràssim li aguantava les cames alçades. Quan les hi va abaixar, li va semblar que es trobava pitjor.

–Gueràssim –li va dir–, tens feina ara?

–No, cap, senyor –va dir Gueràssim, que havia après dels criats de ciutat com es parla als senyors.

–Què tens encara per fer?

–Què em queda? Ho he fet tot, només em falta tallar llenya per demà.

–Doncs aguanta’m les cames enlaire, ho pots fer?

–I tant, que puc –Gueràssim li va alçar les cames més amunt, i a Ivan Ilitx li va semblar que en aquella posició no notava gens el dolor.

–I la llenya, què?

–No s’hi amoïni pas, senyor. Temps hi haurà.

Ivan Ilitx va manar a Gueràssim que s’assegués i li tingués les cames aixecades, i es va posar a parlar amb ell. I, cosa estranya, li semblava que es trobava més bé quan Gueràssim li aguantava les cames.

Des d’aleshores Ivan Ilitx cridava Gueràssim de tant en tant, li feia sostenir les cames damunt les espatlles i li agradava parlar amb ell. Gueràssim ho feia amb facilitat, de bon gust, senzillament i amb una bondat que commovia Ivan Ilitx. [...]”

Anàlisi sobre l’acompanyament compassiu en el procés de malaltia i mort d’Ivan Ilitx

La mort d’Ivan Ilitx és una novel·la magnífica per adonar-se, com molt bé assenyala Warren T. Reich, que és “*un retrat magistral del que significa la companyia i la cura als moribunds*”⁸. El que pretenem, doncs, en aquest apartat, és veure quin model de tenir cura hi ha darrera l’acompanyament de Gueràssim.

Tolstoi descriu la malaltia d’Ivan Ilitx com a quelcom “*terrible*” tant a nivell físic com psíquic, però de la mateixa manera que s’esforça en mostrar la cara més desagradable de la biologia i les relacions humanes, també dibuixa la seva cara més amable. En la novel·la, l’escriptor rus vincula les relacions humanes amb l’estat de salut del malalt. Mentre la presència dels metges i la família genera un fort rebuig en Ivan Ilitx i no poden fer res per alleugerir el seu dolor, Gueràssim aconsegueix que Ivan es trobi bé al seu costat i fins i tot pot calmar –i, en alguns moments, fer desaparèixer– el seu dolor.

A partir del fragment seleccionat en l’apartat anterior, en el qual Tolstoi presenta la relació entre Ivan Ilitx i Gueràssim, veurem quines són les actituds ètiques que formen part d’aquest model del tenir cura que trobem en *La mort d’Ivan Ilitx* i que poden ajudar els professionals de

la salut en la millora de l'exercici de la professió, sobretot en l'aspecte ètic.

Gueràssim, en contraposició als metges i a la família d'Ivan, és un model d'humanitat i la personificació de la bondat. En els fragments seleccionats es desgranen les actituds ètiques del cuidador d'Ivan. Gueràssim és alegre, tranquil, bondadós, discret, comprensiu, sensible, traçut, servicial, atent, sincer... Gueràssim té totes les qualitats per convertir-se en un bon cuidador. Per això, la manera de fer de Gueràssim "*commou*" Ivan Ilitx i, en la seva situació de vulnerabilitat, només "*està bé amb ell*".

Tolstoi diu que "*el secret de la felicitat no és fer sempre allò que es vol, sinó estimar sempre allò que es fa*". Gueràssim és un model de persona que estima allò que fa i això es manifesta a través del seu rostre, sempre alegre, tranquil i somrient davant Ivan Ilitx. Gueràssim és tan humà que considera natural, gairebé instintiu, cuidar la persona que està malalta. Per això, quan Ivan Ilitx s'estora de veure el seu criat fent una feina tan desagradable amb tanta naturalitat, Gueràssim li respon: "*Oi que estàs malalt? Doncs per què no t'he d'ajudar?*". I l'ajuda de Gueràssim és sublim: és discret per no violentar el malalt en situacions compromeses, és servicial i atent en tot moment, ja sigui per sostenir les cames a Ivan o bé per escoltar-lo, és sensible en qualsevol acció que decideix portar a terme, i no li escatima el temps, no el cuida a corre-cuita, sinó que li dedica l'estona que necessita el malalt. I el més important, com ja hem vist, el criat és sincer amb el seu amo.

L'escriptor rus, possiblement sense ser-ne conscient, va dibuixar en la seva novel·la un model de tenir cura. En aquest sentit, es podria fer perfectament una aplicació de les quatre dimensions del cuidar de J. Tronto⁹: 1) Gueràssim es cuida d'Ivan Ilitx en el sentit que es preocupa i s'interessa pel seu estat de salut i està atent a les seves necessitats; 2) Gueràssim assumeix la responsabilitat de fer alguna cosa perquè Ivan Ilitx estigui millor; 3) Gue-

ràssim actua amb competència; posa totes les seves capacitats al servei de l'atenció a Ivan Ilitx; i 4) Gueràssim estableix un procés de *feedback* amb Ivan Ilitx que li permet captar amb claredat que el malalt se sent cuidat de la manera correcta. Tant és així que fàcilment Ivan manifesta el seu agraïment a Gueràssim. "*Gràcies*", diu Ivan a Gueràssim. I afegeix: "*que bé que ho fas tot, amb quina traça*".

La personalitat moral de Gueràssim representa el contrapunt a la indiferència dels metges i la fredor amb la qual el tracten familiars i amics. Gueràssim era un dels criats més humils de la casa i estava acostumat a fer les feines més dures i desagradables. I aquest criat insignificant esdevé la persona més significativa per a Ivan Ilitx. Gueràssim no pot salvar la vida d'Ivan, però sí que humanitza la poca vida que li queda i procura que mori amb la dignitat pròpia d'una persona.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. López-Morillas J. Nota preliminar. A: Tolstói L. La muerte de Ivan Ilich. Hadyi Murad. Madrid: Alianza Editorial; 2011. p. 13.
2. Nabokov V. Curso de literatura rusa. Barcelona: RBA Libros; 2010. p. 364.
3. Barba C. Tolstoi, un clásico muy bien atendido. La Vanguardia. Dimecres 29 de desembre de 2010; Suplement Cultura/s: 10.
4. Torralba F. Antropología del cuidar. Madrid: Fundación Mapfre Medicina – Institut Borja de Bioètica; 1998. p. 365.
5. Gilles D. Tolstoi. Barcelona: Juventud; 1963.
6. Nabokov V. Curso de literatura rusa. Barcelona: RBA Libros; 2010. p. 365.
7. Tolstoi L. La mort d'Ivan Ilitx. Barcelona: Edicions 62; 2008. p. 58-61.
8. Reich WT. El arte de cuidar a los moribundos. A: Morir con dignidad: Dilemas éticos en el final de la vida. Madrid: Fundación de Ciencias de la Salud / Doce Calles; 1996. p. 85.
9. Tronto J. Moral boundaries: a political argument for an ethic of care. New York: Routledge; 1993.